

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 130(091):316.286/.473

ІРОНІЯ СОКРАТА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН ГРЕЦІЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ

С. М. ГЕЙКО, кандидат філософських наук, доцент

О. А. КРЮКОВ, студент*

Національний університет біоресурсів і

природокористування України

E-mail: svetageiko@rambler.ru

Анотація. Здійснений аналіз поняття «іронія» у філософських поглядах Сократа в контексті розвитку історико-культурних відносин Греції і слов'янського світу. Сократична іронія – це така історична форма, в якій іронія вперше виникає як певний стиль мислення – імітація незнання заради досягнення знання.

Ключові слова: іронія, сократична іронія, культура, античний світ, культурний вплив

За останній час в науці накопичено багато нових фактів, великий археологічний, нумізматичний та епіграфічний матеріал, введені в науковий обіг невідомі та маловивчені пам'ятники. Узагальнення цього матеріалу і нова оцінка розвитку гуманітарних наук стали необхідністю. Саме тому сучасні філософи актуалізують аналіз феномену іронії. Вітчизняними та зарубіжними вченими накопичено певний матеріал з різних аспектів досліджуваної тематики. Однак істотною прогалиною, на наш погляд, є відсутність комплексного дослідження, яке розглядало б взаємовплив грецького та слов'янського світів. Тож центральні філософські категорії відкривають нові ракурси соціокультурного буття людини і привертають увагу дослідників до понять, які раніше займали маргінальне положення у класичній філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні найбільш вивченими у філософії є такі аспекти іронії, як-от: історичний (О. Лосєв, В. Шестаков, П. Гайденко, Т. Гайдукова, Р. Габітова), функціональний у сенсі доміанти художнього напрямку (М. Берковський, В. Ванслов, І. Славов), досліджено роль іронії в художньому методі (М. Берковський, М. Бахтін), у структурі комічного

---

* Науковий керівник - кандидат філософських наук, доцент С. М. Гейко

© С. М. Гейко, О. А. Крюков, 2016

(Ю. Борев, Б. Дземідок, І. Пасі, В. Пропп), вивчено ціннісний та психологічний аспекти іронії (А. Вереш, Е. Кіршбаум, В. Півоев). Вивчення проблем взаємин Візантійської імперії і слов'ян, слов'янського впливу на зміцнення вільної селянської общини на Балканах, вплив Візантії на державні інститути і культуру слов'янських народів знайшло відображення в дослідженнях візантиністів (М. Левченко, Е. Ліпшиця, Р. Литаврин, Р. Наследова).

Мета дослідження – історико-філософське дослідження філософії Сократа, насамперед, його іронії в контексті розвитку відносин грецької культури з культурою слов'янського світу.

Результати дослідження та їх обговорення. Культурний діалог грецького і східно-слов'янського культурного світів постає стимулюючим фактором цивілізаційного розвитку. Наявність істотних і сутнісних паралелей і взаємодій учасників цього діалогу вказує на історичну обумовленість «зустрічі» грецького і східнослов'янського культурного світів в сингулярній точці цивілізаційного сходження – сприйняття східного християнства Візантії. Внаслідок передання грецької духовності та різноаспектних культурних досягнень східнослов'янському світу, останній став приймачем і продовжувачем Візантійської імперії в геополітичному, релігійному та духовному вимірах, шляхом створення на величезних просторах Євразії сильної централізованої держави і активної культурної та просвітницької діяльності.

Філософське розуміння іронії практично культивується Сократом. Про його погляди (його іронію) можна дізнатися з творів Платона, де Сократ виступає одним з учасників філософської дискусії. Дослідник сократичної іронії О. Лосєв звертає увагу на те, що «сам Сократ ніколи не називав іронією ані свій філософський метод, ані свій спосіб спілкування з людьми» [2, с. 74], тобто не означав свою філософську або життєву позицію як іронічну. Про іронію Сократа, характеризуючи її по-своєму, говорять (в діалогах Платона) лише його супротивники, співбесідники, учні. Коли Сократ у своїх бесідах підкреслює, що він «не такий вже й особливий мудрець і не народжує мудрості» [6, с. 236], тобто ніякими власними знаннями не володіє, то супротивники його вбачають у цьому іронію, вважають, що Сократ нещирий, що він насправді володіє знанням і знає, що володіє ним, але намагається приховати це від них.

Проте античний філософ був щирим і тому аж ніяк не іронічним, коли заявляв, що «бабитись» йому «бог велів, а народжувати заборонив» («бабитись» – тобто сприяти народженню знання, істини). Цим знанням, як уважав Сократ, володіє не він, а його співбесідники. «У мене вони, – говорить Сократ, – нічому не навчаються, але багато чого прекрасного знаходять і містять у

самих собі» [6, с. 236]. У своїх бесідах він зі своєю невблаганною логікою спростовує ті думки, за якими спочатку звертається до співрозмовника, – саме у цьому вмінні володіти діалектикою і полягає, на думку В. Віндельбанда, іронія Сократа. А усунувши цю перешкоду, Сократ у подальшій бесіді намагається поступово виділити з усього того, що обговорюється, якийсь загальне положення. Упевнений, що кожний може його знайти шляхом серйозного розмірковування, німецький історик філософії пише: «Сократ «сповиває» думку, яка дримає, та називає це мистецтво своєю «маєвтикою» (натякаючи на заняття своєї матері)» [1, с. 116]. Отже, своє завдання як філософа Сократ скромно вбачає у тому, щоб бути повитухою, тобто сприяти народженню, вивільненню знання.

Сенс сократичної іронії виражається в суперечності між видимістю (явищем) і сутністю. Ця суперечність конкретизується у трьох аспектах. По-перше, іронія виявляється у нещирому та неістинному вихваленні та піднесенні Сократом своїх співбесідників. Тут наявне протиріччя між тим, яким той чи інший співбесідник постає у словах Сократа (в його оцінці), й тим, що він представляє собою насправді. По-друге, іронія виявляється в нарочитому самоприниженні Сократа. Сократ виставляє себе убогим, смиренным, потворним, людиною незначною й такою, що всьому навчається в інших, мудрих і достойних. Але це також тільки видимість, адже ніхто інший не був вартим поваги, як Сократ. І, нарешті, по-третє, сократична іронія виявляється у видимості незнання, що приховує справжнє знання.

Проілюструємо зазначені три моменти іронії Сократа на прикладі деяких платонівських діалогів. У діалозі «Горгій» один із співбесідників – Каллікл у доволі різкій формі повчає Сократа, як йому треба жити. У відповідь на умовляння Каллікла Сократ спочатку підносить його («зустрівшись із тобою, я знайшов скарб») за володіння трьома чеснотами – знанням, доброзичливістю й цілковитою відвертістю. Потім, нарочито принижуючи себе, просить «повчати і не потроху», бо він помилявся у своєму способі життя «не з умислу, а через неосвіченість». Нарочитий характер самоприниження Сократа не залишився непоміченим Калліклом, котрий, коли Сократ просить його: «Повчай мене якось лагідніше, щоб я не дременув від тебе геть», зауважує: «Береш мене на глузи, Сократе!» [4, с. 197]. Це означає, що Каллікл, не зважаючи на дуже різкий тон своєї повчальної промови, вважає неможливою для Сократа роль учня, який терпляче вислуховує настанови вчителя. Самоприниження Сократа по відношенню до Каллікла є звичайною

сократичною іронією, що приховує високе усвідомлення ним своєї справжньої значущості.

Сократ так само вихваляє своїх співбесідників, принижуючи себе, у діалозі «Бенкет». Тут, на бенкеті мудреців, Алквіад виголошує промову про Сократа, в якій йдеться саме про іронію Сократа. Відомо, що Сократ мав непривабливу зовнішність, яка уподібнювала його до козловидого сатира. Він завжди виставляє себе приниженим, убогим і навіть потворним. І багато хто таким його і вважає. Але Алквіаду пощастило заглянути в душу цього сатира. Виявилось, що він – той селеноподібний футляр, який зображується у скульптурних майстернях, але в середині наповнений статуетками – «божественними, золотими, прекрасними і дивовижними». «Бо він прийняв на себе такий вигляд...Якщо ж ви розкриєте його, то переконаєтеся, скільки там усередині здорового глузду» [3, с. 95]. Сократ вражає всіх своїм словом. Коли говорить Сократ, «захоплюємося і буваємо вражені до глибини душі». «Коли слухаю Сократа, – говорить Алквіад, – серце моє починає битися сильніше, ніж у корибантів, а з очей течуть сльози, – така сила його промов. І з багатьма іншими, бачу, діється те ж саме» [3, с. 93]. «Коли я слухав Перікла чи інших прекрасних ораторів, то їхні промови сприймав з повагою, але нічого подібного ніколи не відчував. Душа моя не хвилювалась і жаль не брав мене за те, що я живу так по рабські. А Сократові не раз вдавалося ввести мене в такий стан, коли з'являлася думка, – годі, такому як я краще не жити» [3, с. 93-95]. «Ніхто навіть уявити собі не може, як байдуже ставиться він до...багатства чи почесних посад, що їх так возвеличує натовп. Всі ці вартості для нього не мають жодної ціни і ми самі...ніщо. І...усе життя він забавляється в той спосіб, що прикидається перед людьми» [3, с. 95].

Із промови Алквіада стає зрозуміло, що Сократ робить вигляд, догоджає своїм приятелям і учням, підтакує їм, вихваляє їх, принижуючи себе, і сам нічого позитивного не стверджує. Він «згоден» обмінятися красою з Алквіадом. Але ось результат: «Той чоловік здобув над ним таку владу, якої ніхто ніколи не мав» [3, с. 101]. Такою є іронія Сократа у зображенні Платона. Отже, приниження себе і піднесення інших отримує тут цілком позитивний зміст. Образною мовою та цнотливим підтакуванням він досягає зародження і зростання вищого знання у душах людей.

Співбесідники Сократа були настільки орієнтовані на сократичну іронію, що постійно намагалися визначити, де у словах Сократа істина, а де – її видимість, де Сократ «жартує», а де говорить серйозно. Наприклад, у діалозі «Горгій», коли Сократ підводить свого співбесідника Пола до висновку, що риторика

корисна для того, хто має намір діяти несправедливо (висновок, явно протилежний істинному стану справ), інший його співбесідник Каллікл не витримує й питає, Сократ це серйозно говорить чи жартома.

І, нарешті, ще одна суттєва риса сократичної іронії полягала у суперечності між видимістю незнання, яке нібито йому властиве й справжнім, глибоким знанням. Коли Сократ говорив, що він не знає, його співбесідники були впевнені, що він лише робить вигляд, стверджуючи це, причому робить це з якимось таємним наміром. Іншими словами, у видимості незнання Сократа співбесідники, безумовно, вбачали якусь каверзу, насмішку, глузування, тобто іронію.

Ось, наприклад, бесіда Сократа з Полемархом про справедливість (трактат «Держава»). У бесіду втручається софіст Фрасімах, який упевнений, що Сократ знає, що таке справедливість, але за якимось таємним наміром приховує це. У відповідь Сократ із звичайною для нього скромністю (або з нарочитим самоприниженням) намагається запевнити Фрасімаха, що ні він, ні Полемарх не знають, що таке справедливість, і тому займаються дослідженням цього предмета. Сократ навіть хоче навіяти Фрасімаху, що не зважаючи на те, що вони «всіма силами» намагаються розкрити, що таке справедливість, вони «не в змозі» це зробити й тому від інших людей («сильних» і «мудрих» – натяк на Фрасімаха) заслуговують «більше на співчуття, ніж гнів». Таку самопринижувальну відповідь Сократа Фрасімах оцінює не інакше, як свідчення прояву типової для нього іронії. «На ці слова, – пише Платон, – Фрасімах досить сардонічно посміхнувся і вигукнув: „О Геракле! Ось вона, звична іронія Сократа”» [5, с. 19].

Однак, наша характеристика сократичної іронії була б неповною, якби ми залишили без уваги діалектику суб'єкт-об'єктної опозиції, також властиву їй. Сама іронія, незважаючи на те, що вона була цілком індивідуальною рисою Сократа, могла стати методом філософування та зародитися лише у період розвитку суб'єктивістської спрямованості як характерної ознаки давньогрецького життя періоду високої класики.

Розповсюдження суб'єктивістської спрямованості означало, що у центр філософської уваги замість природи, світу ставилася людина – її розум, душа, чесноти (її моральна свідомість). Зміна філософських інтересів дуже виразно позначилася на філософії Сократа. Суб'єктивізм сократичної іронії проявлявся ще і в тому, що бесідам Сократа були властиві грайливість, «філософська шаленість», «пустощі у промовах». Суб'єктивістську спрямованість сократичної іронії підкреслює і факт наприкінці діалогу «Бенкет»: у

своїй бесіді з Аґатоном і Арістофаном Сократ змусив їх визнати, що «той самий поет має знатися на творенні комедії і трагедії, і добрий трагік повинен бути також комічним поетом» [3, с. 109].

«Найглибшу об'єктивність» сократичної іронії неодноразово підкреслював О. Лосев. «Сократ, – пише він, – іронізує тільки з приводу того, що існує об'єктивно, і не визнає лише суб'єктивних цілей. Він хоче за допомогою своєї іронії активно втручатися в людське життя, активно його змінювати й свідомо вдосконалювати у певному напрямку». Сократ міг «грати» суперечностями скільки завгодно, але це «ніколи не перетворювало його іронію у безпредметну гру...». Він завжди залишався вірним об'єктивному сприйняттю життєвих цінностей – і тоді, коли він жартував, іронізував, і коли він навіть упадав у «вакхічне захоплення» своєю іронією, своїми насмішками» [2, с. 78].

ВИСНОВКИ

Філософське розуміння іронії започатковується Сократом через імітацію незнання заради досягнення знання, що стає методологічним засобом пізнання істини як руху крізь виявлену суперечність понять. Зазначені види виявлення сократичної іронії (нещире вихвалення й піднесення співбесідників, нарочите самоприниження та видимість незнання) постали не просто грою суб'єктивними формами, як це часто було у софістів, – всі вони у сукупності прагнуть однієї об'єктивної мети – морального перевиховання та піднесення людини. Обґрунтування розумом моральності стало великим кроком уперед.

Список літератури

1. Виндельбанд В. История древней философии [Текст] / В. Виндельбанд; пер. с нем. под ред. А. И. Введенского. – К.: Тандем, 1995. – 368 с.
2. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Софисты; Сократ; Платон [Текст] / А. Ф. Лосев. – М.: Искусство, 1969. – 715 с.
3. Платон. Бенкет [Текст] / Платон; пер. з давньогр. і коментарі Уляни Головач. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 178 с.
4. Платон. Горгій [Текст] / Платон; пер. з давньогр. Д. Коваль. // Платон. Діалоги. – К.: Основи, 1999. – С. 155–233.
5. Платон. Держава [Текст] / Платон; пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 354 с.
6. Платон. Теэтет [Текст] / Платон; пер. с древнегр. // Платон. Сочинения: В 3 т. – М.: Мысль, 1970. – Т. 2. – С. 223–318.

Referens

1. Vindelband V. (1995). Istoriya drevney filosofii [History of ancient philosophy]. K.: Tandem, 368.
2. Losev A. F. (1969). Istoriya antichnoy estetiki: Sofisty; Sokrat; Platon [History of ancient aesthetics: The Sophists; Socrates; Plato]. M.: Iskusstvo, 715.
3. Platon. Benket. (2005). [Benket]. Lviv: Vidavnistvo Ukrayinskogo Katolitskogo Universitetu, 178.
4. Platon. Gorgiy (1999). [Gorgiy]. K.: Osnovi, 155-233.
5. Platon. Derzhava (2000). [State]. Platon; per. z davnogr. D. Koval. K.: Osnovi, 354.
6. Platon. Teetet (1970). [Theaetetus]. Platon. Sochineniya: V 3 t. M.: Myisl. T. 2, 223-318.

ИРОНИЯ СОКРАТА В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ ГРЕЦИИ И СЛАВЯНСКОГО МИРА

С. М. Гейко, О. А. Крюков

Аннотация. *Осуществлен анализ понятия «ирония» в философских взглядах Сократа в контексте развития историко-культурных отношений Греции и славянского мира. Сократическая ирония – это такая историческая форма, в которой ирония впервые появляется как определенный стиль мышления – имитация незнания ради достижения знания.*

Ключевые слова: *ирония, сократическая ирония, культура, античный мир, культурное влияние*

SOCRATIC IRONY IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT GREECE AND UKRAINE HISTORICAL AND CULTURAL RELATIONS

S. M. Geiko, O. A. Kryukov

Annotation. *The article is analysis concept of «irony» in the philosophical views of Socrates in the context of historical and cultural relations of Greece and the Slavic world. Socratic irony – is a historical form in which irony the first time there is a certain way of thinking – an imitation of ignorance for the sake of knowledge.*

Keywords: *irony, socratic irony, culture, ancient world, cultural impact*